Әдәбијјат гәзети
1 март 1991-ҹи ил № 9 (2456)

ЈАЗЫЧЫ ВӘ ПАРЛАМЕНТ

Сијаси мүһитимиз, әдәби талејимиз

Нәриман Һәсәнзадә

БИР ЈАЗЫЧЫНЫН бәдии јарадыҹылығы онун әдәби талејини кими гијмәтләндирилирсә, әсәрләри јашадығы мүһитин маһсулу олса белә, (тәбии ки, бу башга ҹүрә дә ола билмәз), мөвҹуд иҹтимаи фикри габаглајыр вә мәнсуб олдуғу халгын идеалларынын ҹарчысына чеврилир.

Бу елә бир тарихи һәгигәтдир вә мә'јары халг олан елә бир мә'нәви өлчү ваһидидир ки, заманын һөкмүнә баш әјә билмир, һәтта өзүнүн хидмәт етдији кербла, бајрагла вә дөвләт һимнилә, конститусија илә үзбәүз дурмалы олур. Јазычынын әдәби талеји — мүт'иликдән дар ағаҹына гәдәр шәрәфли вә мүсибәтли јолда формалашыр вә, үмумхалг мәһәббәти газаныр ки, тарих һәмишә бу сөз гәзасында һәлак оланын тәрәфиндә олур.

Тарихин индики мәрһәләсиндә бу мә'нәви ағрылары мән нәинки һисс едирәм, һәтта бу изтирабләр ичиндә јашамаг мәним вәтәндашлыг борҹум сајылыр. Ону да дејим ки, тәкҹә сон илләрдә јох, әслиндә 20-ҹи илин апрелиндән бәри Азәрбајҹан торпағы бејнәлхалг ермәни мафијасынын хүсуси вә мүнтәзәм сынаг мејданына чеврилиб. Һәлә Н. Нәриманов «Уҹгарларда вәзијјәтлә бағлы Сталинә, сурәти Тротскијә вә Рыкова јаздығы кениш һәҹмли мәктубунда көстәрирди ки, Совет һакимијјәтинин илк күнләриндән ермәниләр гәсдән Бакыда мәс'ул вәзифәләрә гојулур, мүсәлман халгларынын башына олмазын ојун ачылырды. Јенидәнгурма илләриндә исә мәркәзин ајры-сечкилијинин вә хүсуси илтифатыны көрән бу мафија даһа да фәаллашмыш, совет танкларынын динҹ әһалимизин үстә јеридилмәсинә вә онларын тәсәввүрә кәлмәјәҹәк вәһшилијинә наил олмушдур. Һәлә тарихин һеч бир мәрһәләсиндә Азәрбајҹан халгы бу дәрәҹәдә тәк, кимсәсиз галдығыны һисс етмәмишди. Һәмишә јаделлиләрә гаршы гәһрәманҹасына мүбаризә апармағы баҹаран халг, бу дәфә ағыр зирәһли силаһлар гаршысына әлијалын чыхмаға мәҹбур олмуш, вәтәнинин суверенлијини синәләрилә, садәҹә олараг ҹанлары илә горумушлар.

1928-ҹи илдән бу јана чаризмин, М. Горбачовун дилилә десәк, «онун һүгуги вариси олан ССРИ»нин нијјәти јәгин Азәрбајҹан торпагларынын һесабына ермәнисиз Ермәнистан дөвләти јаратмаг олуб. Загафгазијада, јә'ни бизим бу рекионда ермәниләрә һаким милләтин хүсуси аталыг гајғысы дејиләнләри ачыг-ашкар сүбут едир вә индијәдәк өзүмүз бу интригаларын ҹанлы шаһиди олмушуг. Индики вәзијјәтдә санки Ермәнистан Исраилин прототипидир, Азәрбајҹаны Фәләстин јеринә гојублар. Биз көрмәјә биләрик, ешитмәјә вә динмәјә дә биләрик, амма ганмаја билмәрик! Бөјүк Сабирин әдәби талеји вә сијаси мүһитилә бизим индики шәраитин санки һеч бир фәрги јохдур.

КЕЧӘН ил мән Түркијәдә оларкән М. Ә. Ресулзадәнин силаһдашы, Азәрбајҹан вәтәнпәрвәри вә ағсаггалы Мәһмәт Кәнкәрли сөһбәт заманы дејирди ки, 1923-ҹү илдә Л. Тротски Тифлисә кәлмишди. Орада ермәниләр тәләб едирләр ки, сөз верибсиниз, Түркијәнин бир сыра әразисини бизә вермәлисиниз. Бәс нә олду?

Күрҹүләрдән бир нәфәр онун сөзүнү кәсир:

—Орада ермәни јохдур, — дејир.

Тротски:

—Биз ермәнисиз Ермәнистан истәјирик, — ҹавабыны верир.

Демәли, Ермәнистаны күҹләндирмәк, гоншу Азәрбајҹанын һесабына әразисини кенишләндирмәк тәзә мәсәлә дејил, Совет һакимијјәтинин илк стратежи планларындандыр.

Тәбиидир ки, белә бир шәраитдә һәр бир намуслу адам мә'нәви сарсынтылар кечирир. Бу вәзијјәт мәним дә әдәби јарадыҹылығыма ҹидди тә'сир көстәрир. Гәләм достум Агамалы Садығын дедији кими, үрәјимиз ше'р үчүн мәләјә-мәләјә галыб. Публисист јазы бу күн халгла бирбаша үнсијјәт үчүн даһа ваҹиб жанр кими мејдана чыхыб.

Бизим јени парламентин бу фасилә күнләриндә мәнә чохлу суаллар верирләр: нә данышмышам, програмым нәдир вә с. Фәаллијјәт програмымы сечкиләр әрәфәсиндә көрүшләрдә билдирмишәм. һәр һалда хорда охумајаҹағам, —демишәм. Февралын 5-дә ачылан парламентдә мән өз тәклифләрими вердим. Әлифба илә бағлы дедикләримдән башга ики чыхышым телевизија илә верилмәди. Инди гәбул едилән үчрәнкли бајрағымызла јанашы, совет Азәрбајҹанына анд олан бајрағын да бајрамларда ишләдилмәсинә е'тиразымы билдирдим. Онун нәгитәтән ишғалчы бајрағы олдуғуну дедим. Мәним бу гәрарым тәзә дејилди, һәлә 1957-ҹи илдән ишләдијим «Нәриман» поемасында јазмышдым, тарихи мәнбәләри өјрәнәндән сонра мәнә чох шеј ајдын олмушду.

Илләр јаман төкдү гашгабағыны,
Гуртара билмәдик гәм илә јасдан.
Анҹаг јүз илләрлә јад бајрағыны,
асдыг бајрамларда өз галамыздан.

Јахуд:

Бу һејкәл гојанын әли гырылсын,
галды торпағымыз, дашымыз үстә.
һејкәл—мүстәмләкә ембләмасы,
надзорду әфәндим, башымыз үстә!

Јенә орада:

Нефт, мәним өлкәмә фәлакәт олду,
Нә хејир, нә дә ки, бәрәкәт олду.
Калмалар апарды, кимсәсиз олдуг,
Јандыран өзәләр, јанан биз олдуг.
Гулаг көтүрдүләр кар олмаг үчүн,
көз тәклиф етдиләр кор олмаг үчүн,
ағыз көтүрдүләр јумулмаг үчүн,
ағыз ичиндә дил—лал олмаг үчүн...

БӘЛИ, алтмышынҹы илләрдә дејилмишди. Бу поема әсасында јаздығым «Бүтүн Шәрг билсин» пјеси Москвада көстәриләндә јүксәк сәвијјәли рус тамашачылары һәмин мисралары гијмәтләндирирдиләр.

Мәним тәклифим бир анлыг, бир һиссин емосијасына әсасланмырды вә бурада һеч бир гәрәзли мүнасибәт дә јох иди. Тәклиф едирдим ки, бу бајрағы кәтирән вә ганунун демократик дөвләтимизә зор күҹүнә јыхан он биринҹи ордуја гојулмуш һејкәл дә көтүрүлмәлидир. Бу тәклиф әслиндә заманын руһуна јад дејилди. Чүнки бу һејкәл халгымызын вә хүсусилә кәнҹләрин тәрбијәсинә пис тә'сир едир. Үчрәнкли бајрағымызы исә халг илк дәфә Мејданда галдырмышды. Инди бу гануниләшди. Новруз бајрамыны да вахтилә гадаған едирдиләр, амма ел-оба өз аиләләриндә бајрам шәнлији кечирирди. Инди дөвләт бајрамы кими о да гәбул едилмишдир.

Бүтүн бу һадисәләрин ҹанлы шаһиди Мәһмәт Кәнкәрли данышырды ки, 11-ҹи орду 1920-ҹи ил апрелин 27-дә Азәрбајҹана һүҹум етди. Ордунун Азәрбајҹана кәлишинә өнҹүллүк едән Һ. Султанов, Ч. Илдырым халгын арасында белә бир фикир јајмышдылар ки, күја орду Анадолу түркләринә көмәјә кедир, јалныз Азәрбајҹанын ичиндән кечмәк үчүн иҹазә истәјир.

Белә чыхырды ки, бу орду Түркијәјә көмәјә кедир, амма Мүсават һөкумәти бураҳмаг истәмир.

11-ҹи ордунун башында кенерал Левандовски илә бәрабәр Халил Пашанын кәлдији дә јајылмышды. Халил Пашаны алдатмышдылар ки, Мүсават һөкумәтини баша салсын, орду Анадолуја кедир, Азәрбајҹанла иши јохдур. Фәгәт, орду Бакыја кирәндән сонра дедиләр ки, Ленинин тапшырығы илә биз Бакыја гәдәр әмр алмышыг, сонрасыны билмирик.

Халил Паша: — Бәс, һаны Түркијәјә сизин көмәјиниз?! — дејә, кор-пешман дөнүб гајытмышды.

Азәрбајҹан Парламентиндә Мүсават партијасы илә Сағ блок ордунун Бакыја кәлишини кәскинликлә рәдд едирдиләр. М. Ә. Ресулзадә Парламентдә есерләрә, сосиалистләрә, ахтарычылара гаршы чыхыш едәрәк дејирди: Аркадашлар, бу ордунун мәгсәди Азәрбајҹаны ишғал етмәкди. Кәлән ишғал ордусуду вә Азәрбајҹандан чыхмајаҹагдыр. Түркијәјә јардыма кетмәләри дә тамамилә јаландыр.

Мәһмәт Кәнкәрли данышырды ки, һәмин күн Чинкиз Илдырым Парламентә кәлиб вә говулубду.

Тарихимизи сахта јазанлар вә бизим һамымызы алдаданлар тарихә вә милләтә нә ҹаваб верәҹәкләр? Азәрбајҹан торпағы үстә нечә кәзәҹәк, Шәһидләр хијабанына нечә кедәҹәкләр, көз јашы ахыдан ана-баҹыларла бир сырада нечә дајанаҹаглар?!

Бу әзәзил тоталитар совет гурулушу һәр шеји гадаған едирди, башга ҹүрә дүшүнмәк белә иттиһам олунурду. Рус зијалыларынын өзләри дәһшәтә кәләрәк јазырлар ки, рус мүтәфәккирләриндән фәргли олараг, Ленини инсан јох, идеја, шәхсијјәт јох, «иҹтимаи мүнасибәтләрин мәҹмуу» марагландырырды. Буну онлар әхлаға јад, мүртәҹе ҹәрәјан адландырырлар. Режимин бу мүртәҹе вә антиһуманист ҹәһәтләри илә фәхр едән Бухарин о вахт јазырды ки, «...Бәли, биз зијалылары штамплајаҹағыг, фабрикдә олдуғу кими, онлары истеһсал едәҹәјик». Мән сонра русча — азәрбајҹанча лүғәт китабында «штамповать» сөзүнүн дилимизә тәрҹүмәсинә бахдым: «дүшүнмәдән», «механики олараг бир иш көрмәк» кими верилмишди. һәр бир көстәришә мүт'иликлә гулаг асан — јә'ни «совет адамы» јетишдирмәк үчүн мәһз зијалыны «истеһсал етмәк» лазым имиш.

МӘНӘ елә кәлир ки, халгымыз бу күн һамлетин мәшһур суалы гаршысында галыб: Олум, ја өлүм!! Суверенлик, ја мүт'илик!! Башга јолумуз јохдур.

Москвада нәшр едилән «Сов.ИКП МК-нын хәбәрләри» сајча аз халгларын мәнафејинин мүдафиә пәрдәси алтында сон вахтларда республикада јашајан халглары азәрбајҹанлыларын үстә галдырыр, бејнәлхалг ермәни мафијасы илә әл-әлә ишләјир. Талышлар, күрдләр, ләзкиләр, татлар азәрбајҹанлыларла дини бир, талеји бир гардашдылар. Мән ушаглыгдан белә көрмүшәм. Бу халгларын ичәрисиндән дүнја шөһрәтли адамлар јетишмишдир. Бир аиләдә јашадығымыз үчүн һамымыз о адамлары өз халгымызын өвладлары сајмышыг вә сајырыг да. Биз 37-ҹи ил фәлакәтини бирликдә гаршыладыг. Мүһарибәдә бир јердә олдуг. 1990-ҹы ил 20 јанвар гырғынында, Шәһидләр хијабанында да бир јердәјик. Бизи ајырмаг идејасына дүшәнләр халгын гәзәбиндән горхмалыдылар. Халг нә гәдәр рәһмдил олса да, бөһтаны, гәрәзи, ријакарлығы һеч вахт бағышламыр. Биз гоншу дејилик, бир аилә. Аиләмиз бир, гәбристанлығымыз бирди.

Ермәни мафијасы, көрүнүр, инди дә Гарабағ оҹағыны Дәрбәндә, Тбилисијә кечирмәк нијјәтиндәди. Мәнә көндәрилән мәктубда вә Дәрбәнд азәрбајҹанлыларынын мүраҹиәтиндә јазырлар ки, ләзкиләр Билиҹ кәндиндә ики дәфә гурултај кечирибләр, Дәрбәнди өзләринин пајтахты е'лан етмәклә азәрбајҹанлылары говмаг истәјирләр, јахуд говурлар. Гәбристанлыглары дағыдырлар вә с.

Күрҹүстандан да азәрбајҹанлыларын ағыр вәзијјәтиндән һәјәҹанлы мә'луматлар кәлир.

Биз һәмишә сәһв олараг чалышмышыг ки, бә'зи белә мәсәләләри ачыб-ағартмајаг, бирдән гоншу халгын һәссијјәтинә тохунар, — демишик, баш верән һадисәләрә шајиә кими бахмышыг вә с. О вахт ајылмышыг ки, Ермәнистан гачгынлары төкүлүб кәлиб, јох, кәлмәјиб, онлары хүсуси вертолјотларла совет гошун һиссәләринин васитәчилијилә (бу гошун Ермәнистана күја сабитлији горумаға көндәрилмишди!), ата-баба торпагларындан говлајыблар. Бизим вахтымызда дилимизин лүғәт тәркибинә «гачгынлар», «көчкүнләр», «шәһидләр» кими сөзләр дахил олду. Ән ағыры бурасыдыр ки, бир сыра мәнбәләрдә ермәни тарихини гәдим дөврләрдән, Азәрбајҹан тарихини исә Совет һакимијјәти кәләндән сонра һесабламаға чалышырлар.

Тарих бағышламајаҹаг. Бу риторика дејил. Белә фаҹиәләри төрәдәнләрдән бири — Болгарыстанын узун мүддәт баш катиби олан ортасәвадлы Тодор Живков кимиләри инди мәһкәмә гаршысындадыр.

МӘН тәклиф еләдим ки, депутат группалары вахты итирмәдән һәмин јерләрә көндәрилсинләр, мәсәләләрин нә дәрәҹәдә доғру-дүзкүн олдуғуну јерләрдә дә өјрәнсинләр.

Јүз фаиз (һәлә буну фәхрлә е'лан едирләр) совет ордусуна көндәрилән кәнҹләримизин сонрадан табуту гајыдыр. Бунлар сәлаһијјәтли нүмајәндәләр тәрәфиндән тә'ҹили тәһгиг едилмәлидир; азәрбајҹанлы кәнҹләрин әскәри хидмәтдә олдуглары јерләрә кедиб бүтүн мәсәләләрлә јахындан таныш олсунлар вә парламентә мә'лумат версинләр. Өз торпагларымызда, сәрһәд рајонларында тарихән бизә дүшмән олан ермәниләр күндә бир һадисә төрәдир, азәрбајҹанлы өлдүрүрләр. Күрҹүләрин дин хадими гәрар гәбул етмишдир ки, кимлијиндән асылы олмајараг, күрҹү өлдүрән һәр бир кәс күрҹү халгынын нәсил-нәсил ганлы дүшмәни е'лан едилир. Азәрбајҹанлылары исә гырмаг олар! Мән Тәбриздә оларкән дә азәрбајҹанлы шәһидләрин мәзары барәдә ешитдим. Сонра лентләрдә көрдүм.

Теһранда рус сәфирлијиндә ишләјән, јахуд јахынлыг еләјән дашнаг ермәниләр азәрбајҹанлыларын Бакыја гоһум-әграбаларынын јанына кәлиб-кетмәләринә манечилик төрәдир, Бакы вә Тәбриз дә дахил олмагла, хәритәләр чап едир, журналлар бураҳырлар. Биз — Б. Ваһабзадә, Р. Әлијев, Г. Гасымзадә, Ч. Новруз вә мән — Тәбриздә вә Теһранда оларкән белә журналлардан бирини алыб охудуг.

Бу күнләрдә Бакыда олмуш көркәмли Ҹәнуби Азәрбајҹан шаирләри дејирдиләр ки, Совет сәфирлијинә ермәни кәләндә габағына чај гојурлар, азәрбајҹанлы кәләндә әһәмијјәт вермирләр. Теһранда рус сәфирлијиндә консул сифәти илә азәрбајҹанлы ишләмәлидир. Нә вахта гәдәр Совет инзибати идарәләри совет тәһсили алмыш азәрбајҹанлы дипломатларына инанмајаҹаг?! Бу шүбһә истәр-истәмәз гаршы тәрәфдә дә шүбһә доғурур. Конститусијамызда бир ҹүрә јазылыр, һәјатда исә башга ҹүрә көрүрүк. Нечә олур, Теһран һөкумәти Бакыја азәрбајҹанлы консул тә'јин едир, Москва бизә инанмыр.

Мән бир азәрбајҹанлы кими иттифаг мүгавиләсинә нечә гол чәким ки, өлкә башчысы республикалара орду јеридир, сонра да е'лан едир ки, хәбәрим јохдур. Бу даһа пис! Геддар Јазовун гошунлары мәним халгымы гырыр, үстә танклар, БТР-ләр јеридир, сонра дүнја иҹтимаијјәтинә јалан мә'лумат верир.

Буна көрә дә бизим ајрыҹа милли ордумуз олмалыдыр. Хүсуси милис дәстәләри артыб гошун олмалыдыр. Мән бу мәгсәдлә милли мүдафиә фонду јарадылмасыны ирәли сүрдүм. Вә бир иллик депутат мәваҹибими һәмин фонда кечирмәји е'лан етдим, депутат јолдашларымы да бу јола сәсләдим. Өјрәнмишдим ки, бир мото-атыҹы дивизијасы јаратмаг үчүн 2,5 милјард манат лазымды, ону сахламагдан өтрү исә бүдҹәдән күндә бир милјон ајрылмалыды. Әлбәттә, парламентдә микрофондан вә күрсүдән бүтүн дедикләрими сәдаламаг фикриндә дејиләм, ичмал шәклиндә үмумиләшдирмәк истәдим. Бир шеји дә мүшаһидә едирдим. Јердән демәк олар ки, һамы бирлијә чағырырды. Күрсүдә ајрылырдылар. Јахуд әксинә, күрсүдән бирлијә чағырыр, јердә ајрылырдылар. Шәхси һагг-һесаб чәкмәк кими пис адәтимиздән милләтин бу ағыр күнүндә дә һәлә әл чәкә билмәмишик. Бу, бејнәлхалг ермәни мафијасынын хејринәдир. Белә кетсә, һеч бир нијјәт һасил олмајаҹаг.

Нәриман Нәриманов вахтилә јазырды ки, суверенлик, мүстәгиллик одур ки, (мән өз сөзләримлә ифадә едәҹәјәм) инсан өз евиндә нечә һәрәкәт едирсә, вәтәндә дә елә сәрбәст олсун. Јә'ни нәји истәсә, көтүрсүн-гојсун. Өз еви өз ихтијарында олдуғу кими, вәтәни дә өз ихтијарында олсун. Сыхылыб-чәкинмәсин. Мәним вәтәнимдә гадаған саатыдыр: фөвгәл'адә вәзијјәт, комендант сааты, патруллар, Дахили Ишләр Назирлијинин, Тәһлүкәсизлик Комитәсинин гошун дәстәләри (һәлә мүлки палтарда оланлары демирәм), һәрби һава һүҹумундан Мүдафиә гошунлары, һәрбиләшмиш јанғынсөндүрән дәстәләри, сәрһәд гошунлары вә с. вә и. а. Биз дә сечкигабағы програмымызда суверенликдән, мүстәгилликдән бол-бол данышырдыг. Габаглар тәәссүфләнирдим ки, Н. Нәриманов нә үчүн әдәби јарадыҹылығыны јарымчыг гојуб, публисист мәгаләләр, мәктубләр јазырды. Мәнә инди чатыр. Бу бөјүк фаҹиәви талеји олан шәхсијјәт әдәби јарадыҹылығыны да бә'зән рупора чевирирди, милләтинә нә исә бир сөз демәк истәјирди. Онун әдәби талеји бу истигамәтдә формалашды.

Н. Нәриманов әдаләтсиз мүнасибәтләрин гурбаны олдуғу заман дөзмүр, тоталитар дөвләтин илк күнләриндә Москваја, Ленинин өзүнә белә е'тиразыны билдирир, әсл дөвләт хадими кими халгынын мәнафејини мүдафиә едирди.

О јазырды: «Әзиз Владимир Илич! Мән Сиздән хаһиш едирәм, Јахын Мүсәлман Шәргиндә бизим сијасәтимиз барәдә мәнә билаваситә иҹазә верин, мә'рузә едим; ја да мәни тутдуғум вәзифәдән азад един; чүнки јаранан бу ҹүр шәраитдә ишләмәк гејри-мүмкүндү. Мәним анҹаг көзә пәрдә олмаг јашым кечибди».

Ону да дејим ки, Н. Нәриманов Азәрбајҹанда Совет һакимијјәти гурулана гәдәр ингилаби идејалара инанырды вә бу јолда мүбаризә апарырды; амма өзү һакимијјәтә кәләндән сонра һәр шеј башга дүшүб, өлән күнүнә гәдәр партија бүрократијасы илә милләтчи шовинист дәстәләрлә вә ермәни мафијасы илә вурушмушду. Ахырда да үрәји партламышды. Бүтүн бунлар онун мәктубларында даһа әтрафлы вә тәбии шәкилдә өз әксини тапыбды.

Тәәссүф ки, һәлә дә онларын һамысы чап олунуб кениш јајылмамышдыр.

Ону да дејим ки, шәхси амбисијасыны үстүн тутанлар мәни һәдсиз мә'јус едир; парламентин фәаллијјәтинин һәгли олараг нәзәрдән салыр. Һалбуки халгын талеји чәндә јох, базарда јох, һәр һансы бир идарәдә јох, мәһз бурда һәлл едилир.

ЗИЈАЛЫЛАР дәстәсинә кәлинҹә, дејә биләрәм ки, онларын башга мәнафеји јохдур вә ола да билмәз. Дејә биләрләр ки, зијалылар е'тибардан дүшүбләр. Мән дә дејәрәм ки, дүшмәјибләр. Зијалы өз халгыны севир, халг да зијалысыны севир. Үмумијјәтлә, совет режими Октјабрын биринҹи күнүндән зијалынын әлејһинә олмуш вә онларын ән габагҹылларыны өз өлкәләриндән дидәркин салмышдыр. Габагҹыл зијалы тутугушу кими дејиләнләри тәкрар етмир, өз фикрини демәк истәјир. Бу да, тәбии ки, һәмишә хоша кәлә билмәз. Е'тибар Мәммәдов кими күнаһы олмадан милләт јолунда әзаб-әзијјәтләрә мә'руз галан бир зијалымызын—милләт вәкилинин парламентдә күрсүјә галхмасы көрәк хүсуси һөрмәтлә гаршыланајды, бу да бизим милли һејсијјәтимизи дәрк етмәк оларды. Әксинә, ону данышмаға гојмадылар. Данышаны ахыра гәдәр динләмәк лазым иди ки, о, сөзүнү дејә билсин. Сонра сөз алыб наразы јолдаш да даныша биләрди. Емосијалары бә'зән јығмаг мүмкүн дејилди. Мән иҹласлара сәдрлик едән депутатларын сәбринә, һөвсәләсинә гибтә едирдим. Чәтин иди, ағыр иди. Әбүлфәз Елчибәј вә Халил Рза да башга гонаглар кими парламентә дә'вәт олуна биләрдиләр. Онлары бүтүн дүнја азәрбајҹанлылары таныјыр вә севирләр. Мәнә елә кәлир, биз өзүмүзүнкүләрә һәссас олмағы унутмушуг. Адамларымызла фәхр едә билмирик. Әксинә, көздән салмаға, тәһгир етмәјә һазыр вәзијјәтдәјик. Елә бил габагҹыл адамларымызын өлмәмиш башларына анд ичә билмирик. Адамлар ајағүстә јох, табутда көзүмүзә бөјүк көрүнүр, нүфузлу олурлар. Мән мүдрикләрдән биринин сөзүнү хатырлајырдым ки, дөвләти идарә үчүн үч шеј лазымды: әрзаг, силаһ вә халгын е'тибары, бунларын үчү дә биздә ја чатышмыр, ја да һеч јохдур. Парламент—ганунверичилик мәҹлиси вә сијасәт мејданыдырса, көрәк чох шеји тезәдән көтүр-гој едәк, халглар габағына чыха биләк. Оппонентләр көрәк бир-бирини динләмәји дә өјрәнсинләр, тәнгиди ешитмәји дә. Бу да мәдәнијјәтди. Мән бунунла гәтијјән һеч кәсә ағыл-өјүд вермәк фикриндә дејиләм.

ӘЛИФБА мәсәләси бу күн бизи нараһат едән чох ҹидди, милли талејимизлә бағлы проблем кими гаршымыза чыхмышдыр. Мәним гәнаәтимә көрә бурада ләнкисәк, јахуд тәрәддүдләрлә јеримиздә сајсаг, јени бөјүк сәһвә јол вермиш олаҹағыг. Латына гајытмағымызла әлагәдар әлавә хәрҹ мәсәләсини дә ортаја атанлар вар. Мә'нәвијјатымызы тәрәзијә гојмаг нә дәрәҹәдә дүзкүндүр?! Каш бүтүн хәрҹләримизи исраф еләјәндә беләҹә дүшүнәјдик. Әски әлифбаны көрәк һамымыз өјрәнәк, амма халгын талеји бу күн латына гајытмағымызы тәләб едир. Әрәб графикасы да, кирил әлифбасы да Азәрбајҹан халгына јаддыр. Инди бир сыра рәсми вә гејри-рәсми сәнәдләрдә кирил әлифбасынын учбатындан Азәрбајҹан халгы Совет һакимијјәти илләриндә әлифба әлдә едән халглар сырасында һалланыр, тарихимиз, мәдәнијјәтимиз данылыр. Гоншуларымызын исә гәдим әлифбасындан, тарихи кечмишиндән ағыздолусу данышырлар. Бу ҹүрә мүгајисәләр ән азы әдаләтсизликдир. Кирил әлифбасынын Азәрбајҹан халгына вә башга түркдилли халглара зорла, јухарыдан тезликлә гәбул етдирилмәси барәдә мәгаләләр мәтбуатда чох верилиб. Биз «Әдәбијјат гәзети»ндә бир нечә белә мәгалә вә тарихи сәнәд чап етмишик. Латын әлифбасы үстә нә гәдәр гијмәтли зијалыларымыз тә'гиб едилиб, һәбс олунублар. Кирил әлифбасыны гәбул едә билмәдији үчүн дилчи алимләримиз сүркүнә көндәрилибләр. Бу гајыдышымыз латын әлифбасынын да бәраәт алмасы оларды.

Дил фикримизин ифадәчиси олдуғу кими, әлифба да дилимизин ифадә тәрзидир; ону тәкҹә ишарә кими гәбул етмәк дүзкүн олмазды.

Адамларымызда нараһатлыг төрәдән ҹәһәт будур ки, 70 илдә үч дәфә әлифба дәјишмишик. Јенә әлифба мәсәләси ортаја чыхыр вә с. Бунларын һамысы доғрудур. Лакин ачығыны демәк лазымдыр ки, Совет һакимијјәти илләриндә јаранан әдәбијјатын чох һиссәси елә индидән өлү вәзијјәтиндәдир, охуҹусу јохдур. Јахшылары, лазыми һиссәси сөзсүз ки, латына чевриләҹәк вә јенидән нәшр едиләҹәкдир. Буна мәним шүбһәм јохдур, талејимиз белә кәтирибди. Индики вахтдан вә мәгамдан истифадә едиб латына гајытмалыјыг, нечә ки, молдавлар кечдиләр. һәм дә тез бир вахтда кечдиләр. Биз бу латына гајыдыш мәсәләсини үч илдән артыгдыр мүзакирә едирик, телевизијада, мәтбуат сәһифәләриндә дәнә-дәнә чыхышлар едирик. Бәс дејилми?!

Нәзәрә алсаг ки, Әлифба комиссијасы бу мүддәт әрзиндә һәгигәтән лазымлы вә сәриштәли иш апарыб вә бу иш лајигинчә гијмәтләнмәлидир; онда мәсәләнин ләнкидилмәси, јахуд тезәдән кениш мүзакирәјә верилмәси идејасы мүрәккәблији бир аз да артырыр.

Јери кәлмишкән, ону да хатырлатмаг истәрдим ки, латын әлифбасына биз инә кечмишик, түркләр биздән сонра гәбул еләјибләр. Буну көрән вә түркдилли халглары бир-бириндән ајырмагла мәһв етмәк сијаси хәттини јеридән Сталин — Микојан мафијасы тезәдән әлифбамызы дәјишдирмәк фикринә дүшүбләр вә хүсуси гәрарла кирилә кечирдибләр. Јә'ни бу көнүллү вә ја мүәјјән бир тарихи просесин нәтиҹәси олмајыб. Бизим халгымызын һәјатында әлифба проблеми сијаси мәсәлә кими ортаја чыхыб вә јухарыдан халгы манкуртлашдырмаг нијјәти күдүб. Беләликлә, Совет һакимијјәти илләриндә Түркијә кими гардаш халгын бөјүк мәдәнијјәтиндән, Ҹәнубда јашајан доғмаларымызын һәјатындан, әслиндә өз тарихимиздән, әдәби-мәдәни ирсимиздән ајры дүшмүшүк. Тә'гибләр, һәбсләр давам етдирилиб; Түркијәнин адыны чәкәнә «пантүркист», Ҹәнубдакы гоһумларынын адыны чәкәнә «панисламист» гујругу гошублар, Совет һакимијјәтинин дүшмәни гәләминә верибләр. Бисавадлар, сатгынлар вә доносбазлар вәзифә башына кечиб, халгын фәлакәтли күнләри башлајыб. Әлбәттә, белә казарма сосиализми шәраитиндә гулдарлыг дөврү принсипләри тәтбиг едилдикҹә, һеч бир халгын әдәбијјатындан, мәдәнијјәтиндән вә мүгәддәратындан елми сөһбәт кедә билмәзди.

Ермәнистандан — өз гәдим ата-баба торпагларындан бүтөв бир халгын мәрһәлә-мәрһәлә, зорла говулуб чыхарылмасы вә индики Дағлыг Гарабағ проблеминин јарадылмасы тарихимизин Совет дөврү сәһифәләринә аиддир ки, бу мәсәләләр хүсуси ссенари әсасында апарылан сијаси хәттин империја дүјүнләри кими бизи дүшүндүрүр, нараһат едир, тәбии олараг бүтүн инамымызы итирир.

Биз латына гајытмагла Ҹәнубдакы 25 милјонлуг баҹы вә гардашларымызын да дәрдини дүнјаја јаја биләҹәјик. Латын әлифбасыны индики һалда Ҹәнубда јашајан вә бүтүн дүнјаја сәпәләнмиш 4 — 5 милјондан артыг азәрбајҹанлылар билир вә охујурлар. Јә'ни гәтијјән чәтинлик төрәтмәјәҹәк. Бу, әслиндә үмумазәрбајҹан, үмумтүрк, [illegible] һәрәкатыдыр. Кирилдә исә ичимиздә говрула-говрула галмышыг. Өзүмүз јазырыг, өзүмүз охујуруг, гәләнә һеч кәс. Тәсадүфи дејил ки, ССРИ-дә јашајан түркдилли халглара бу әлифбаны гәбул етдирдиләр. Сонра да һәрәси 6—7 һәрф әлавә еләди. Инди бу халглар кирил әлифбасында јазсалар да, бири о биринин баша дүшә билмир. Бу, халгы көкүндән, әслиндән-сојундан ајырмаг иди. Әлифбамызы, сој-көкүмүзү, јә'ни фамилијамызы дәјишдиләр, јухары партија, совет идарәләриндә, дәфтәрханаларда јазы-позу рус дилиндә апарылды, фәаллар јығынҹагларында азәрбајҹанча данышан јалныз фәһлә, сатыҹы, јахуд чобанлар олурду. Биз бунларын шаһиди олмушуг. Азәрбајҹанлы кенералларын демәк олар ки, һамысы һәрби хидмәтдән еһтијата бураҳылдылар вә с.

Латын әлифбасы илә биз бу јараларымызы дејәҹәк, тезликлә дүнја компутер, телеграф дилинә јијәләнәҹәјик. Мүасир биолокија, фәлсәфә, техники елмләрә аид әсәрләр, дүнјанын һансы габагҹыл өлкәсиндә јаранырса, Түркијәдә һәмин дилдә тәрҹүмә едиб охујурлар. Биз дә буна наил олаҹағыг. Бу әлифба илә ишә башласаг, биз азәрбајҹанлылар азы 20 ил габаға дүшәрик. Мәнә елә кәлир, бу әлифбаја тезликлә кечсәк, башга түркдилли халглар да биздән нүмунә көтүрәр.

Биз гәзетимиздә «Түрк дүнјасы», «Әдәби Тәбриз», «Фөвгәл'адә вәзијјәт вә әдәбијјат», «Мүсәлман мәдәнијјәти» кими јени сәһифәләр бураҳырыг. Програмымыз кенишдир. Үмуми шәкилдә ону дејә биләрәм ки, 70 илдә әдәбијјатымызы «аләмдән неш'әјә» сүрүкләдиләр. Инди лә'нәтә кәлмиш бу «неш'әдән» һәјатын өзүнә гајытмалыјыг. Сосиализм реализминдән инсана, идејалардан инсан мә'нәвијјатына гајытмалыјыг. Поетикадан пычылтыја, пролетар әдәбијјатындан халг дүнјасына, Гызыл гәләмләрдән Јашыл гәләмләрә, милли өзүмүзә, түрклүјүмүзә, сој-көкүмүзә!

СОН вахтлара гәдәр (билмирәм ки, нечәдир) бүтүн али мәктәбләримиздә гәбул вә бураҳылыш дөвләт имтаһанлары заманы «Ана» романыны, «Полад неҹә бәркиди» әсәрини, «Владимир Илич Ленин», «Шалварлы булуд» кими әсәрләри билмәјәнләр јазыдан, шифаһи имтаһанлардан кәсилирдиләр. Орта вә али мәктәбләрдә дә вахтилә бу әсәрләрдән имтаһан верирмишәм. Халгын талејинә, тарихинә аид олмајан о гәдәр әсәрләри ушагларын бејнинә пәрчим едирдиләр ки, ... Әли ашыхдан да. Әдәбијјат програмларындан, дәрсликләрдән јенидән, ҹидди шәкилдә бахылмалыдыр. Азәрбајҹанын фәлсәфә тарихи, ислама гәдәрки Азәрбајҹан мәдәнијјәти, мүхтәлиф фәлсәфи ҹәрәјанлар — Нитсшенин, Шопенһауерин, Фрејдин әсәрләри вә башгаларынын јаздығы китаблар барәдә демәк олар ки, бизим һеч бир тәсәввүрүмүз јохдур. Вахтилә «Әдәбијјат гәзети»ндә көркәмли јазычыларымыза бөһтанлар атылмыш, онлары «халг дүшмәнләри» адландырмышлар, тә'гиб еләмишләр. Биз хејли мүддәтдир ки, һәмин талеси [?] јазычылар барәдә материаллар дәрҹ едирик, бундан сонра да дәрҹ едәҹәјик.

20 јанвар фаҹиәси, халгымызын бу күнкү ағыр вәзијјәти гәзетимиздә бир сыра јени рубрикаларын јаранмасына сәбәб олмушдур.

Биз Ҹәнубда вә хариҹдә јашајан азәрбајҹанлылар үчүн вахташыры латын вә әски әлифбада сәһифәләр бураҳырыг.

Сон вахтларда чохлу гәзет вә журналлар чыхмаға башламышдыр. Онларын әксәријјәтини мәмнунијјәтлә охујурам. Бир мисал вар, дејирләр гәзетчи гәзет охумаз. Амма мән нәинки охујурам, һәтта онлардан өјрәнирәм дә. Јени кәнҹ истә'дадлы журналистләримиз јетишиб, әслиндә онлары заман јетишдириб. Танынмыш иҹтимаи хадимләр. Елә бизим «Әдәбијјат гәзети»ндән сон илләрдә бир нечә кәнҹ јетишиб, редактор вәзифәсинә кедибләр. Сабир Рүстәмханлынын, Аббас Абдуллаһын, Надир Ҹаббаровун, Әшрәф Ибраһимовун адларыны мәмнунијјәтлә чәкмәк истәрдим.

МҮХТӘЛИФ форматларда вә тиражларла чыхан гәзетләрин хидмәтини мән онда көрүрәм ки, мүасир тарихи салнамәмизин јаранмасына хидмәт едирләр. Бу күн сәнәдли материаллар даһа марагла охунур. Мәнә елә кәлир ки, Азәрбајҹанын архивләри һәлә ачылмајыб, 37-ҹи ил вә сонракы илләрдә кедән күнаһсыз гурбанларымызын сәнәдләри һәлә һардаса кү[?]линдә сахланыр. Бүтүн бунлар ачылыб төкүлмәли, халгын өз тарихиндән хәбәри олмалыдыр. Әлбәттә, сәриштәси олан адамлар јазмалыдырлар. Бир чох һалларда ејни мүәллиф сијасәтдән, игтисадијјатдан, мә'нәвијјатдан, кинодан, театрдан јазыр вә нәинки өзүнү, һәм дә чыхыш етдији гәзети нүфуздан салыр. Көрәк ихтисаслы кадрлар олсун, узун-узады тәсвирчилик јох, мүһакимә лазымдыр, тәфәккүр сүзкәҹи, елми мәнтиг лазымды; «дедим, деди» јох. Бизим гәзетдә дә бир сыра һалларда истәдијимизи дејил, баҹардығымызы верә биләрик. Әкәр 48 саат мүддәтиндә һадисә барәдә хәбәр верилмәлидирсә, демәли мүхбир нәинки сәриштәли, һәм дә оперативли олмалыды.

«Әдәбијјат гәзети»нә мән өз әдәби јарадыҹылығымын бир һиссәси кими бахырам; әлбәттә, гәзетимиз бүтүн коллективимизин јарадыҹылыг мәһсулудур. О гәзетин сәһифәләриндә мәним дә әмәјим, илһамым, ағры-аҹыларым вар. «Бәјанәт» адлы поема үзәриндә ишләјирәм. Әввәли «Оҹаг јери» ады илә ихтисарла (һәрби сензорун мүдахиләси олмушдур), «Әдәбијјат гәзети»ндә чап едилмишдир.

«Атабәјләр»дән сонра «Помпејин гүрушу» тарихи мәнзум пјесим Академик театрын бәдии шурасында гәбул олунуб. Үч илдән артыгдыр, лакин һәр дәфә тамашаја һазырлыг көрүләндә бир әнҹәли чыхыр. һәр дәфә театра кедирәм ки, рәһбәрликдән наразылығымы билдирим, дејим бу үч илдә үрәјими драматуркијадан сојутдунуз, мәнә доғма олан театрдан, актјорлардан узаглашдырдыныз, амма елә һөрмәт көрүрәм ки, һәр дәфә дә разылыг едиб гајыдырам. Көрүнүр, тарихи мөвзулары, һәм дә хроникалары илк дәфә тамашаја гојан режиссорун истә'дадындан әлавә һәмин дөврү дәриндән өјрәнмәли, чохлу мүталиә етмәлидир. Јәгин бу дәфә тамаша һазырланаҹаг, театрын бәдии рәһбәри гәти сөз вериб. Кизләтмирәм, үрәјимдә јенә бир никаранчылыг вар. Әсәрдә Күрүстан халгларын Рома империјасы илә гәтијјәтли дөјүшүндән вә империјанын варисалы олан II Тигранын вә онун оғлунун намәрдлијиндән, хәјанәтиндән данышылыр. Тарихимиз олдугҹа марагдлыдыр. Ермәниләрин бүкүнкү хәјанәтинин тарихи кедиб чох гәдимләрә чыхыр. Онлара инанмаг — алданмагды, һәмишә күтләләрин тәрәфиндә олублар.

Мәни дүшүндүрән, һәјәҹанландыран мәсәләләр чохдур. Бир нечә күндән сонра республика Парламенти өз ишини давам етдирәҹәк. Иҹласларда иштирак етмәк вә милләти нараһат едән ҹидди мәсәләләрдән данышмаг һәр бир милләт вәкилинин вәзифәсиди. Әлбәттә, һөрмәтлә, бир-биримизи ешитмәк мәдәнијјәтилә.